

# Kijowski, Jerzy

---

## Wydawnictwa monograficzne o regionie kurpiowskim

---

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 11, 11-16

---

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

# REGIONALIZM — LITERATURA

JERZY KIJOWSKI

## WYDAWNICTWA MONOGRAFICZNE O REGIONIE KURPIOWSKIM

Przyjmując, iż monografia to pewna całość, wszystkie przejawy życia ludności, na określonym terenie i w określonym czasie, a region kurpiowski to tereny znajdujące się na płn.-wsch. Mazowszu pokrywające się w zasadzie z terytorium obecnego województwa ostrołęckiego<sup>1</sup>, to przedmiotem moich rozważań będą publikacje o historii znajdujących się tu miejscowości.

Dorobek w tej dziedzinie jest dość znaczny i wynosi kilkadziesiąt publikacji traktujących o województwie, podregionach, powiatach, miastach i siedzibach gmin.

Zdecydowana ilość z pośród nich ukazała się po II wojnie światowej. Z wcześniejszego okresu pochodzi tylko kilka i są to tylko monografie autorstwa Adama Chętnika, najsłynniejszego badacza — regionalisty pochodzącego z Kurpiowszczyzny, od kilku lat patrona Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego. Wydał on pięć monografii miejscowości w latach 1913 — 1938, z czego większość „własnym sumptem” poczynając od swego rodzinnego Nowogrodu (2 monografie)<sup>2</sup>, następnie Łomży<sup>3</sup>, Dąbrówki<sup>4</sup> i Myszynia.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Pewne rozbieżności terytorialne w ujęciu regionu kurpiowskiego z terenem województwa ostrołęckiego wynikają z faktu, iż część, co prawda niewielka Kurpiowszczyzny, znajduje się w województwie łomżyńskim a z kolei w ostrołęckim są pewne tereny niekurpiowskie np. okolice Tłuszcza, czy też gminy Troszyn, Czerwin czy Goworowo. Odnotujmy także, iż region kurpiowski dzieli się na dwa podregiony: Puszcę Zieloną i Puszcę Białą.

<sup>2</sup> A. Chętnik, Kościół i parafia w Nowogrodzie, Monografia historyczno-opisowa, Nowogród 1921r.; A. Chętnik, Nowogród, dawny gród książęco-mazowiecki, jego przeszłość i teraźniejszość, Nowogród pod Łomżą, 1939r.

<sup>3</sup> Z przeszłości i zabytków Łomży, Zbiór wiadomości z 21 ilustracjami, Nowogród 1937r.

<sup>4</sup> Dąbrówka, kościół parafia w powiecie ostrołęckim, Nowogród, Nowogród pod Łomżą 1937r.

Z tego też okresu pochodzi Monografia m. Makowa<sup>6</sup> autorstwa Izaaka Wesółka, niewielka ale dość interesująca publikacja, która z jednej strony ukazuje przeszłe dzieje miasta, a z drugiej dość obszernie przedstawia aktualne problemy i to gospodarcze jak i polityczne.

Pierwsze lata powojenne i panujące ówczesne trendy w nauce wynikające przede wszystkim z polityki władz nie sprzyjały badaniom regionalnym. Toteż pierwsza, ale za to wręcz monumentalna, monografia dotycząca naszego regionu pochodzi dopiero z lat 1962 — 1965 chociaż prace naukowe, które zaowocowały następnie wydawnictwem prowadzone były przez 10 lat. Ich efekt to III-tomowe wydawnictwo pt. „Kurpie. Puszcza Zielona”<sup>7</sup> traktujące o jednym z najbardziej ciekawych regionów — mających dużą odrębność i specyfikę i to w skali całego kraju.

„Książka o Ostrołęce” Zofii Niedziałkowskiej jest przedsięwzięciem trudnym ale udanym — stanowiący istotny wkład do nauki a zarazem jest dostępna do szerokiego kręgu czytelników”<sup>8</sup>. Tak napisał wybitny polski historyk Stanisław Herbst w Przedmowie do książki Zofii Niedziałkowskiej „Ostrołęka. Dzieje miasta”. Pierwsze jej wydanie ukazało się w 1967 r. Jest to jedna z najlepszych monografii miast jakie dotychczas zostały wydane. Autorka miała nadzieję i w znacznym stopniu jej się udało, że: „... *Praca o Ostrołęce uczyni choć w drobnej mierze zadość postulatowi odradzającej się idei studiów regionalnych zapoznając z dziełami niewielkiego miasta wciągniętego w rytm wielkiej historii, miasta które było w pewnych momentach terenem ważnych wydarzeń historycznych*”.

Na początku lat 70-tych w dwóch miastach naszego regionu, będącymi wówczas siedzibami powiatów, odbyły się sesje popularno-naukowe związane z 550-leciem nadaniem im praw miejskich. Efektem tego były dwa wydawnictwa traktujące o dziejach tych miejscowości i pobliskich terenów: „Maków Mazowiecki i ziemia makowska”<sup>9</sup> oraz „Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu”<sup>10</sup>.

<sup>5</sup> Myszyniec Ośrodek etnograficzny Kurpiów Nowogród pod Łomżą, 1938r.

<sup>6</sup> I. Wesółka, Monografia m. Makowa Mazowieckiego, Nakładem Zarządu m. Makowa Mazowieckiego, 1938r.

<sup>7</sup> Kurpie. Puszcza Zielona. Red. Anna Kutrzeba-Pojnarowa, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962 — 1963, Tom I — III

<sup>8</sup> Z. Niedziałkowska, Ostrołęka. Dzieje miasta, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych, Wrocław — Warszawa — Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, 1967r.; Wydanie drugie uzupełnione, Warszawa 1975r.; Wydanie trzecie uzupełnione i rozszerzone, Warszawa 1979r.

<sup>9</sup> Maków Mazowiecki i ziemia makowska, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. St. Herbsta, Towarzystwo Miłośników Makowa Mazowieckiego, Warszawa 1984r., Państwowe Towarzystwo Naukowe.

<sup>10</sup> Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Russockiego, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych, Książka i Wiedza, Warszawa 1975r.

Obydwie te publikacje są to prace zbiorowe, autorstwa zarówno wybitnych historyków głównie z Warszawy takich jak np. A. Wolff, J. Łukasiewicz, S. Herbst, M. Miśkiewiczowa jak też i miejscowych regionalistów: J. Kaczyński, M. Bartniczak, A. Zakrzewski czy też R. Juszkiewicz. Nie są to pełne monografie historyczne lecz zbiory poszczególnych artykułów o pewnych okresach w dziejach owych miejscowości bądź o szczególnie ważnych wydarzeniach. Ich rola szczególnie dla miejscowych społeczności była niezmiernie istotna i nie sposób ich przecenić. O roli monografii ostrowskiej, ale z równym powodzeniem może to dotyczyć większości regionalnych monografii napisał we wstępie prof. Stanisław Russocki: „*Od chwili przekształcenia wsi książyk mazowieckich — Ostrowia*<sup>11</sup> — w miasto szybko zaczęło nabierać ono charakteru centrum integrującego i organizującego życie lokalne w różnych jego aspektach. W tej roli losy miasta jeszcze trwalej spłoty się z ogólnonarodowy, odbijając ich wzloty i upadki. Prawda, że niewiele wydarzeń historycznych kojarzy się przeciętnemu człowiekowi z Ostrowią. No cóż, historia przez duże „H” nierównomiernie rozsiewa swe najbardziej spektakularne ślady. Ale też i w życiu ludzkich pokoleń — historii w najszerszym tego słowa znaczeniu — znacznie więcej jest niepozornego, mozolnego budownictwa, z którego wyrastają fundamenty i wielkość społeczeństw i państw”.<sup>12</sup>

Coraz większe zainteresowanie regionem Puszczy Zielonej a równocześnie brak związłego przedstawienia historii tych ziem zrodziło potrzebę wydania publikacji poświęconej tej problematyce. Zadania tego podjęła się i dobrze z niego wywiązała, niestrudzona badaczka i popularyzatorka dziejów owego regionu — Zofia Niedziałkowska. Opracowana przez nią publikacja czy też, jak skromnie sama autorka, „...szkic z przeszłości Kurpiów w Puszczy Zielonej” to „Puszcza Zielona. Bory ostrołęckie”<sup>13</sup> będąca związłą, przystępnie napisaną, ale na naukowej podbudowie pracą przeznaczoną do szerokiego kręgu czytelników. Spotkała się też z ich życzliwym przyjęciem, o czym może świadczyć fakt szybkiego rozejścia się pierwszego wydania i konieczność jej wznowienia co nastąpiło w 1988 r.<sup>14</sup> We wstępie do drugiego wydania autorka uzasadniając potrzebę jego opracowania napisała, iż „*Pragnieniem moim jest pobudzenie mieszkańców regionu kurpiowskiego do poznania dziejów ich Małej Ojczyzny i związania się z nimi*

<sup>11</sup> Początkowa nazwa miasta to Ostrowia, od początków XIXw. Ostrów a od dnia 7-XII-1926r. Ostrów Mazowiecka.

<sup>12</sup> Ostrów Mazowiecka... op. cit. s.5

<sup>13</sup> Z. Niedziałkowska, Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie. Z przeszłości Kurpiów, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1981r.

<sup>14</sup> Drugie, uzupełnione wydanie tej książki ukazało się pod nieco zmienionym tytułem „Kurpie. Bory Ostrołęckie”.

trwałymi więzami a dzięki temu z całym krajem aby sprostać słowom wielkiego poety Cypriana Kamila Norwida: „Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek”.<sup>15</sup>

„Dzieje ziem województwa ostrołęckiego” miały być w zamierzeniach inspirowanych ich opracowania i wydania, którymi były ówczesne władze polityczno-administracyjne województwa, syntezą dziejów ziem, które w 1975 r. weszły w skład nowo utworzonego województwa ostrołęckiego. Wprawdzie poziom merytoryczny tej publikacji, będącej efektem pracy czterech warszawskich naukowców skupionych wokół Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, nie jest zbyt wysoki, jest tam dużo uproszczeń i uogólnień, nie zmienia to jednak faktu, iż jest to pierwsza i jak do tej pory jedyna monografia naszego województwa.

W 1984 r. ukazała się monografia Wyszkowa autorstwa Dionizy Gimpel pt. „Dzieje Wyszkowa”.<sup>16</sup> Jej tematem jest historia Wyszkowa od okresu powstania osady a więc od XII w. do upadku państwowości polskiej w końcu XVIII w. Brakuje więc tu opisu wieku XIX i XX a jeśli dodamy do tego, iż historia miasta przedstawiona jest niejako w kilku częściach oddzielonych niekiedy od siebie okresem kilkudziesięciu lat, to trudno pracę tę nazwać pełną monografią miasta. Zgadza się z tym również i autorka pracy choć trudno podzielić jej sceptycyzm odnośnie możliwości jej napisania: „Przygotowanie takiej monografii (...) wydaje się niemożliwe choćby ze względu na brak odpowiedniej, pełnej publikacji źródeł”.<sup>17</sup>

Próba opracowania monografii Puszczy Białej podjęta została w 1983 r. Odbyła się wówczas w Broku sesja naukowa. Jej organizatorom udało się pozyskać wielu wybitnych uczonych z wyższych uczelni, instytutów PAN oraz instytucji naukowych z Warszawy i Białegostoku jak też miejscowych badaczy — regionalistów. Byli to głównie historycy, ale również etnografowie, geografowie, językoznawcy i ekolodzy. Wyniki 2-dniowych obrad opublikowane zostały w pracy pt. „Brok i Puszcza Biała”.<sup>18</sup> Powstała w ten sposób publikacja interdyscyplinarna będąca swoistym mini kompendium wiedzy o omawianym terenie a równocześnie stanowiąca dogodną bazę do podjęcia dalszych szczegółowych badań naukowych.

Myszyniec, Chorzele i Rozogi to miejscowości leżące w Puszczy Kurpiowskiej przy czym Myszyniec znajduje się w jej centrum i potocznie uważany jest za jej stolicę, zaś Chorzele na zachodnim, a Rozogi na północnym krańcu. Monografie tych miejscowości ukazały się w latach 90-tych.

<sup>15</sup> Tamże, s. 18 — 19.

<sup>16</sup> Dzieje ziem województwa ostrołęckiego, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. St. Herbsta, Warszawa 1984r.

<sup>17</sup> D. Gimpel, Dzieje Wyszkowa pod redakcją Henryka Samsonowicza, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. St. Herbsta, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wyszowskiej, Warszawa 1984 r.

<sup>18</sup> Tamże, s. 7.

Pierwszą z nich była publikacja pt. „Chorzele. Zarys dziejów” pióra młodego, miejscowego historyka Radosława Waleszczaka, powstała na seminarium prof. Andrzeja Zahorskiego, a następnie przygotowana do druku pod kierunkiem prof. Adama Dobrońskiego. Wprawdzie autor skromnie stwierdza, iż jest to „Zarys dziejów” ale, moim zdaniem, można z powodzeniem uznać ją za pełną monografię Chorzel obejmującą okres, aż od czasów prehistorycznych do nam współczesnych. Wartość jej podnoszą zamieszczone w niej ważniejsze dokumenty, bogaty zestaw literatury i liczne (prawie 400) przypisy. Słusznie też autor wiąże dzieje miejscowości z otaczającym je terenem motywując to „...koniecznością uwzględnienia (...) szerszego tła historycznego pozwalającego umiejscowić Chorzele we właściwym im miejscu i uchwycić te zewnętrzne uwarunkowania, które wywarły istotny wpływ na koleje losu badanej wsi, osady wreszcie miasta. Procesy, jakim podlegały Chorzele w ciągu kilkusetletniej historii momentami zbliżają się do typowego wzorca przemian, będącego udziałem dziesiątek tego typu miejscowości w Polsce”.<sup>19</sup>

Myszyniec uznawany powszechnie za stolicę Puszczy Zielonej, po wspomnianej już w tym szkicu monografii pióra Adama Chętnika z 1938 r. doczekał się ponownej publikacji w 1993 r. co, zresztą nieprzypadkowo, zbiegło się z uroczystością ponownego nadania mu statusu miasta. Jest to „Myszyniec. Studium z dziejów miasta”.<sup>20</sup> autorstwa Wandy Paprockiej. Wydana w Bibliotece Etnografii Polskiej publikacja łączy w sobie obok informacji sensu stricto historycznych także wiedzę z zakresu socjologii, etnografii, historii kościoła i kultury. „Zgromadzony materiał — słusznie stwierdza W. Paprocka — jest pomimo braków szczególnie interesujący do badań nad regionem kurpiowskim. Pozwala on stwierdzić, że pomimo mało znaczącej pozycji jaką zajmuje Myszyniec w strukturze administracyjnej Polski zasługuje on na szczególną uwagę nie tylko jako centrum powszechnie znanego regionu, na przykładzie którego można śledzić mechanizm tworzenia się tego typu ośrodków, ale także ze względu na jego dzieje, w którym znalazły odbicie i kształtowały jego losy wszystkie najważniejsze wydarzenia historyczne kraju”.<sup>21</sup>

W maju 1995 r. odbyła się w Rozogach sesja naukowa: „Rozogi w dziejach pogranicza mazursko — kurpiowskiego” a w rok później wydane zostały z niej materiały w publikacji pod tym samym tytułem.<sup>22</sup> Praca ta jest zbiorem artykułów gdzie oprócz historii mamy elementy socjologii, demografii i historii kultury. A

<sup>19</sup> Brok i Puszcza Biała. Przeszłość — środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze, Towarzystwo Przyjaciół Broku, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych MTK im. St. Herbsta, Ciechanów 1989r.

<sup>20</sup> R. Waleszczak, Chorzele 1992r.

<sup>21</sup> Tamże, s.5

<sup>22</sup> W. Paprocka, Myszyniec. Studium z dziejów miasta, Warszawa 1993r.

wszystko dotyczy to miejscowości, która wprowadzie przez 300 lat należała do państwa pruskiego ale mieszkali tutaj Polacy, Niemcy, Żydzi tworząc lokalną społeczność budującą wzajemne więzi i rozwijającą swoją miejscowość wytwarzając lokalną kulturę, która była częścią kultury Mazur.

Omówione przeze mnie powyżej pozycje nie wyczerpują całej listy monografii dotyczącej Kurpiowszczyzny a jedynie wskazują te, moim zdaniem, najważniejsze. Ograniczone ramy mego artykułu nie pozwalają mi na zaprezentowanie wszystkich więc jedynie z kronikarskiego obowiązku pozwolę sobie niektóre z nich chociaż wymienić. Mamy więc „powielaczową” monografię Tłuszcz autorstwa Stanisława Kielaka, skrócony zarys dziejów Ostrołęki i Kronikę najważniejszych wydarzeń z dziejów miasta Ostrołęki Zofii Niedziałkowskiej, skrócony zarys dziejów Ostrowi Mazowieckiej Adama Dobrońskiego, parafii Ostrołęki i okolicy oraz parafii Puszczy Kurpiowskiej ks. Witolda Jemielitego, opisane są niektóre zakłady pracy np. Zespół Elektrowni i Ostrołęckie Zakłady Celulozowo-Papiernicze, szkoły (Zespół Szkół Zawodowych Nr 1 i Nr 2 w Ostrołęce, Licea Ogólnokształcące w Ostrołęce, Ostrowi Mazowieckiej i Makowie Mazowieckim i Szkoła Podstawowa Nr 2 w Ostrołęce), oraz organizacje (Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Ochotnicza Straż Pożarna w Ostrołęce, Kurpiowski Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajowego).

Na zakończenie kilka ogólnych uwag i refleksji. Ilość monografii miejscowości na Kurpiowszczyźnie jest dość znaczna, ale nadal są pewne luki i tak np. wciąż brakuje pełnej, aktualnej monografii województwa, miast: Przasnysza, Różana, Makowa Makowieckiego oraz dużych ośrodków gminnych takich jak np. Krasnosielc, Goworowo czy też Małkinia. Ich opracowanie a następnie wydanie i dotarcie z nimi do, w miarę jak najszerszego kręgu odbiorców, przyczyni się moim zdaniem, do rozwoju tożsamości regionalnej, integracji lokalnych środowisk i może stać się impulsem do lokalnych działań społecznych.